

Історія пошуку усипальниці великого гетьмана України. Рецензія на книгу: Лазуренко В.М. У пошуках крипти великого державотворця України Богдана Хмельницького / В.М. Лазуренко. – Черкаси: Вертикаль, 2019. – 76 с. : фото. Бібліотека історичної пам'яті «Джерела вічності».

Увага науковців і громадськості останнім часом прикута до проблеми пошуку місця поховання гетьмана Богдана Хмельницького, що є цілком закономірним. Адже й досі ми не знаємо, де покоїться прах багатьох великих українців, завдяки яким Україна сформувалася як держава. Тому встановлення місця поховання одного з великих українців, видатного державотворця Богдана Хмельницького, могло б започаткувати створення національного пантеону України – потужного чинника національного самоствердження.

Саме суспільною значимістю зумовлена активізація дослідницько-пошукової роботи з означеної проблеми на засадах сучасної методології та застосування новітнього обладнання. У Суботові в центральній частині Іллінської церкви археологам, геофізикам та історикам вдалося за допомогою радарів на глибині 6 метрів виявити цікаву аномалію, що може бути криптою – ймовірним місцем поховання Б. Хмельницького. Це стало підставою для продовження досліджень з використанням новітніх технологій.

Окрім останніх результатів досліджень, важливе значення для пошуку має й історіографічний аналіз та систематизація інформації, яка нагромадилася за час, що минув після поховання гетьмана.

Попри, на перший погляд, значний масив різнопланових джерел і матеріалів, які стосуються поховання Богдана Хмельницького, їх системному аналізу належної уваги донедавна не приділялося. Одним із кроків щодо заповнення цієї прогалини стала рецензована книга, яка нещодавно побачила світ у черкаському видавництві «Вертикаль». Її автор – доктор історичних наук, професор, проректор Черкаського державного технологічного університету, заступник голови Черкаської обласної організації НСКУ Валентин Лазуренко.

Відповідаючи на потреби часу, автор у своїй книзі робить спробу системно охарактеризувати усю наявну інформацію щодо смерті та поховання Богдана Хмельницького, результати досліджень та пошуку місця знаходження його праху і відтворити тим самим цілісну картину знань з історії проблеми. Оскільки події так, чи інакше пов'язані з Іллінською церквою у Суботові, то видається цілком логічним, що своєрідним вступом до теми став вміщений на початку книги опис цієї церкви. Вона була збудована у 1653 р. за наказом гетьмана Богдана Хмельницького як родова церква-усипальниця, яка на сьогодні є пам'яткою національного значення.

Не викликає заперечень обрання автором для викладу своїх історіографічних узагальнень проблемно-хронологічного методу і подача матеріалу тематичними блоками. Зокрема, перший блок питань стосується датування смерті та поховання Богдана Хмельницького. Проаналізувавши усі наявні відомості, автор робить висновок, що роком смерті гетьмана є 1657 р. Не виявлено різночитань і щодо дати завершення його земного життя і поховання – 27 липня і 23 серпня (в окремих випадках дати подаються дослідниками за старим стилем).

У наступному блоці автор, розглянувши відомі на сьогодні джерела і матеріали щодо місця поховання гетьмана Богдана Хмельницького, зробив висновок, що ствердно можна говорити лише про те, що помер він у Чигирині, а ховали його у Суботові. Цей висновок ґрунтований на критичному аналізі Чернігівського літопису, літописів Григорія Граб'янки, Самійла Величка і Самовидця, «Історії Русів», твору Проспера Меріме «Богдан Хмельницький», праць Михайла Максимовича, Миколи Аркаса, Сергія Соловйова, Івана Крип'якевича, Ореста Субтельного та сучасних дослідників.

Без однозначної і ствердної відповіді залишилося і поставлене автором питання «Чому місяць не ховали гетьмана Богдана Хмельницького?». У цьому контексті слушним вбачається припущення В. Лазуренка щодо того, що чимало важливої інформації можна знайти в архівах Туреччини, Польщі, Росії, Швеції, оскільки посли цих країн на момент смерті Богдана Хмельницького перебували в Чигирині, і, звичайно ж, вели записи і робили звіти про свої дипломатичні місії.

У своїй книзі автор, шукаючи відповідь ще на одне питання – «Наруга над прахом великого гетьмана: була чи не було?», дійшов висновку, що і цей епізод поки що залишається білою плямою. На його думку поширена версія про наругу над прахом Богдана Хмельницького та його старшого сина Тимоша під час спалення Суботова польсько-шляхетськими військами на чолі з Стефаном Чарнецьким у 1664 р. недостатньо репрезентативна, оскільки побудована виключно на Чернігівському літописі, надрукованому у XVIII ст. і не має інших підтверджень.

Один із блоків книги присвячений версіям і легендам про поховання Богдана Хмельницького за межами Іллінської церкви – в інших церквах та місцях Чигиринщини. Автор з'ясовує, що такі міркування виникли під впливом місцевих переказів та легенд, які видаються не переконливими.

У своїй книзі автор не залишив поза увагою і постать Лавріна Капусти – військового діяча, господарника і дипломата, який був вірним соратником гетьмана, виконував багато його доручень щодо охорони, розвідки та контррозвідки. Розглядається гіпотеза про те, що він, як відповідальний за будівництво Іллінської церкви і близька до гетьмана людина, міг обладнати під нею крипту (підземний тайник) для поховання гетьмана. А потім здійснити чи не останню в своєму житті таємну операцію – перепоховати прах гетьмана, щоб над ніхто не зміг поглумитися.

Завершальний розділ своєї праці В. Лазуренко присвятив історії досліджень Іллінської церкви та прилеглої до неї території, досить детально описавши археологічні пошуки від 1920-х рр. до сьогодні. Зазначено, що найбільш ґрунтовно архітектурно-археологічні дослідження здійснювалися 1970–1973 рр. та 2005–2006 рр. Їх результати мали дещо суперечливі результати, але в цілому дослідники дійшли висновку, що поховання Богдана Хмельницького у церкві немає.

Новий етап посилення уваги до встановлення можливого місця поховання Богдана Хмельницького в Іллінській церкві та проведення дослідницьких робіт розпочався у жовтні 2018 р. На замовлення громадської організації «Фонд «Великий льох» всередині церкви та на прилеглої території здійснено низку геофізичних розвідок методом георадіолокації та томографії.

Автор книги зазначає, що ініціатива щодо відновлення практичної роботи з пошуку місця поховання Богдана Хмельницького в Іллінській церкві викликала неабиякий суспільний резонанс і широке обговорення науковцями та громадськістю. Домінуючою є думка про те, щоб пошукові заходи здійснювалися з врахуванням суспільної значимості приміщення церкви і не допустили руйнування чи пошкодження пам'ятки національного значення. Зокрема, учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції «Усипальниця гетьмана Богдана Хмельницького: історія, міфи, сучасний стан», що відбулася 8 липня 2019 р. в Інституті історії України НАН України, у своєму зверненні застерegli, що приймати рішення щодо археологічних досліджень усипальниці доцільно лише після отримання позитивних результатів георадарної ідентифікації схожої на поховальний об'єкт аномалії під час якої «слід застосовувати напів-інвазійні методи свердління та буріння у супроводі інспекційної камери».

Тобто, на сьогодні окреслено перспективні напрямки досліджень. Однак в процесі їх реалізації залишається ще багато невідомого. Тому вихід книги В.М. Лазуренка вбачається

своєчасним і необхідним для подальшого науково обґрунтованого пошуку місця поховання Богдана Хмельницького в Іллінській церкві. Незаперечними є новизна та оригінальність видання, його теоретичне та практичне значення. Книга була презентована в Черкасах, Інституті історії України НАН України, Дніпровському національному університеті і отримала схвальні відгуки науковців і громадськості.

Варто також зазначити, що видання книги уможливилось завдяки фінансовому сприянню мецената і благодійника Сергія Зозулі.

Василь Мельниченко (Черкаси)

Orcid ID: 0000-0002-5720-4229

DOI: 10.31651/2076-5908-2019-2-123-125

